

GASPAR FELIU I MONTFORT

ASPECTES ECONÒMICS I SOCIALS DEL PLA DE BARCELONA AL SEGLE X*

En intentar parlar de la situació econòmica i social del Pla de Barcelona abans de l'any mil, cal ser conscient de la limitació de les fonts històriques a la nostra disposició: allò que en sabem procedeix de troballes arqueològiques, una font per definició difícil i mutilada, d'algunes cròniques i poemes èpics, centrats en la lloança de les gestes dels grans personatges, i d'un nombre escàs i mal repartit de documents privats de transmissió de béns: vendes, permutes, donacions, testaments...

Muntar sobre una base tan minsa la descripció d'una època passada ja es veu que ha d'estar ple de perills de tota mena, el principal dels quals és deixar-se arrossegar per l'*horror vacui* i omplir els buits amb deduccions sense més base que la fantasia, o sigui fer novel·la i no història. Malgrat aquest perill, cal fer deduccions, i deduccions sovint arriscades; si no ja podríem posar el punt i final. Intentarem però que les deduccions siguin mínimes i com menys agosarades millor.

La Barcelona del segle X era una ciutat de pagesos i ho continuà essent per bastant temps. De fet, allò que anomenem «vida urbana» (la ciutat com a centre administratiu, comercial i de serveis) havia pràcticament desaparegut a tot l'Occident europeu amb l'Imperi romà. La Barcelona del segle X era d'una banda una plaça forta, la darrera plaça forta del món cristià davant Al-Andalus durant tres segles, i d'altra banda el lloc d'habitatge d'una població que conreava els camps pròxims, però que era tan migrada respecte a la població romana que es permetia el luxe de tenir

* Text de la conferència impartida el 19 d'abril de 1987

campes de conreu dins del clos murallat: entre altres, quan es va construir la catedral romànica, es va fer en part sobre una vinya que ocupava l'actual plaça davant la façana de la catedral. De tota manera, parlar de luxe basant-nos en el fet que hi hagués conreus dins de la ciutat no és prou correcte: a l'època (i fins molt més tard), les muralles no tenien solament com a missió la defensa dels habitants de la ciutat, sinó que en cas necessari servien també com a lloc de refugi dels habitants de les zones pròximes, amb els seus béns més preuats, que incloïen els animals de treball o d'engreix; per tant calia que hi hagués dins de la muralla espais buits on el bestiar es pogués recollir i sobreviure. Per això no és un contrasentit que mentre l'espai emmurallat presentava amplis espais no edificats, es comencessin a construir cases al raval, part de fora del portal de llevant, vora els camins que portaven al mar i al Besòs, tot conformant un primer espai per al mercat: l'actual plaça de l'Àngel.

Com hem dit, l'economia de l'època era gairebé absolutament una economia agrària. Què es conreava? La documentació no és gaire explícita: terra campa, vinya, farraginars, escassos fruiters i oliveres. Bàsicament cereals i vinya, molta vinya, com continuaria passant fins al nostre segle: un repàs a les *Fulles històriques de Sant Andreu de Palomar*, de mossèn Clapés, ho demostra prou bé. Vora els conreus una ramaderia de bous, cavalls, mules, porcs, ovelles i coloms; més tard (al menys en el rastre documental) també oques, ànecs i gallines. De fet s'acostuma a menystenir la importància de la ramaderia, però a l'època era el principal signe de riquesa: basti dir que un cavall o bé un mul venien a valdre el mateix que un esclau o bé que dues mojadres (una hectàrea) de vinya.

On es conreava? No coneixem gaire bé l'ocupació agrària del Pla, però és evident que aquesta va ser bastant lenta: moltes finques limitaven amb erms. Per precisar més, disposem solament d'indicadors una mica indirectes i poc concloents: la densitat de documentació per una banda i la menció de les esglésies o parròquies per l'altra. El primer d'aquests indicadors té el perill que la documentació conservada no té perquè ser proporcional a la documentació produïda: ben al contrari, sabem prou bé que els documents que ens han arribat procedeixen sovint de «paquets» formats per herències i que per tant l'atzar pot haver distribuït la documentació conservada de forma que tingui poc a veure amb la documentació produïda per a cada zona. La menció d'esglésies sembla un millor indicador: ens permet constatar en un moment determinat l'existència d'un grup humà prou nombrós per a mantenir una església, si bé no ens permet saber des de quan; i també en aquest cas una aparició posterior no té perquè respondre a una ocupació posterior.

De tota manera, en tot el Pla de Barcelona, abans de l'any mil, només és esmentada com a parròquia, o sigui com a església amb un entorn humà ben definit, Sant Andreu: el nom de Palomar apareix per primera vegada el 989, l'església consta el 966 i la parròquia el 990; l'any 986 tenim les primeres mencions de Sant Julià de Montjuïc i Santa Eulàlia de Provençana i el 992 de Sant Gervasi de Cassoles, sense que cap d'aquestes darreres esglésies sigui anomenada parròquia abans de la fi de segle.

Si la documentació conservada respon vagament a l'emesa, l'ocupació del Pla de Barcelona al segle X hauria estat important al llarg dels dos camins principals del Pla, la via *francisca*, que arribava a Barcelona des del forat de Montcada i la via *morisca*, que travessava el Pla en direcció a Collblanc i Esplugues; també sembla que estaven bastant conreades les terres de Vilapicina, Provençals i Montjuïc. Això deixaria un gran trau central amb una ocupació escassa, on només trobaríem algunes vinyes als solells dels turons; a no ser que omplissin aquesta zona grans propietats dels comtes o altres magnats que, en no haver estat objecte de compravendes, no haurien originat documentació.

No sabem fins a quin punt la construcció del rec comtal va modificar els conreus; la seva finalitat no era el regadiu, sinó aportar aigua a la ciutat i possibilitar la construcció de molins més pròxims que els del Besòs. Encara que tradicionalment la construcció s'ha atribuït al comte Miró, i per tant s'hauria produït cap a mitjans de segle, no hi ha cap seguretat en aquest sentit, més aviat al contrari. La identificació prové de la interpretació de Regomir com a rec de Mir o Miró; però Regomir és un nom visigòtic prou clar i la primera vegada que apareix la seva menció, el 975, ho fa com a «porta que dicitur Regumir», sense que el rec aparegui enlloc. D'altra banda la suposició que el rec pogués desaiguar prop d'aquesta porta no és compatible amb l'orografia, que marca com a punt més baix el llit del Merdançar o torrent de l'Olla, des d'on difícilment el rec hauria pogut enfilarse ni que fos per les suaus costes del turó del Tàber. De fet, més aviat hi ha un argument en contra que el comte Miró tingués res a veure amb la construcció del rec: tenim constància d'un *rego de Miro comite*, però a Cervelló! i el comte, en el seu testament, parla dels molins que tenia al Besòs, però no pas de cap rec. Aquest no és documentat fins el 993, en què apareix com a límit d'una peça de terra a Provençals.

Qui conreava la terra? Deixant a part els aspectes socials, que tractarem més endavant, parlarem ara de les relacions entorn a la propietat i al conreu de la terra. Tradicionalment s'ha dit que la població pagesa al Pla de Barcelona era en gran part propietària de la terra que conreava, que tenia la terra en alou. Em sembla que cal matisar molt

aquesta afirmació. En primer lloc, és cert que la documentació ens presenta propietaris lliures en el sentit de no sotmesos a cap constricció d'origen servil o senyorial. Però els documents tracten dels propietaris, sense dir res de qui conreava la terra i no en tenim cap element per decidir si compradors i venedors eren pagesos conreadors o bé propietaris rendistes. Document per document, la redacció és la mateixa en un cas que en l'altre; la visió de conjunt ens permet però de fer un pas més: l'acumulació de béns en mans d'unes mateixes persones i la possessió d'alous en diferents llocs fa pensar més aviat en propietaris no conreadors. D'altra banda hi havia d'haver els conreadors de les terres eclesiàstiques, comtals o dels grans personatges, que és ben segur que no les conreaven amb les seves mans.

De manera que d'una gran part de la terra del Pla, el conreador no n'era el propietari; avui per avui és impossible qualsevol estimació en aquest sentit, però en canvi em penso que es pot afirmar que el nombre de conreadors propietaris va anar disminuint: mentre els noms dels compradors es repeteixen bastant, els venedors són mencionats sovint una sola vegada, just a l'hora de perdre els seus béns; és cert que juga a favor d'això la forma com ens ha arribat la documentació, a través d'institucions i de conjunts familiars, però el fet és prou evident per exemple en les pèrdues de terres per empenyorament o en moltes de les vendes posteriors a l'assalt d'Al-Mansur o en les falses donacions que permetien conservar el bé en vida del donant i de vegades dels seus successors. A partir sobretot de l'assalt d'Al-Mansur, la tendència a la pèrdua de la propietat absoluta, alodial, per part dels pagesos conreadors, sembla clara.

En efecte, deixant de banda les vendes, comencen a sovintejar en aquest moment les donacions a institucions religioses, vendes fetes amb reserva d'usdefruit a canvi del pagament d'un cens. La reserva era de vegades per la vida del donant, altres per dues generacions o bé indefinida. El resultat és sempre el mateix: el pagès perd la propietat alodial del bé, que en el millor dels casos pot conservar, però gravat amb un cens o tasca; i aviat s'afegeix a aquesta obligació la menció que el bé serà tingut sota senyoria de la institució beneficiària de la suposada donació. Aquesta és coneguda tècnicament com a *precaria oblata*: el bé és ofert (donat) al senyor i recuperat d'aquest en cessió temporal o indefinida a canvi del pagament d'un cens.

La repetició de tals donacions obeeix possiblement molt sovint a l'endeutament del pagès conreador, que mitjançant l'expedient de la donació amb reserva d'usdefruit aconseguia liquidar els seus deutes i no perdre del tot els drets sobre la terra. La difusió de la compartimentació dels

drets de propietat, que considerem com a característica del feudalisme, no es va donar només per aquest camí: la pressió senyorial podia també fer decidir particulars o fins i tot pobles sencers, a posar-se sota la protecció d'un senyor laic o eclesiàstic. D'això, no en tenim cap exemple clar al Pla de Barcelona, però sí a Masquefa, on el 975 un gran propietari local, prou important com perquè el seu alou fos citat com a excepció en la venda feta del castell de Masquefa pel comte Mir a Ennegó Bofill, lliurés al cap de poc temps les seves terres al monestir de Sant Cugat a canvi de l'obligació de pagar un cens al monestir; operació que no sembla tenir altre sentit que la recerca de protecció d'un senyor (Sant Cugat) per escapar de les pressions d'un altre (Ennegó Bofill). D'una manera semblant l'any 1006 tot el poble de Sentmenat, per escapar de la senyoria d'un Bofill (potser el mateix Ennegó), es posà sota la protecció de la seu de Barcelona.

Vora la tendència a la concentració de la propietat, n'hi havia contemporàniament una altra d'inversa, segurament menys intensa, de cessió de drets de propietats als pagesos i que procedia de la necessitat de trobar conreadors. Aquestes cessions prenen a l'època dues formes principals: la *precaria data* i la *complantatio*. La *precaria data* era una cessió indefinida de béns per conrear a canvi d'un cens, com en el cas de la *precaria oblata*, però amb la diferència que les terres cedides procedien de la propietat del cedent. Generalment eren terres ermes o situades en llocs aïllats que exigien dels precaristes de vegades fins i tot una bona dosi de valentia i sempre fortes inversions de capital i sobretot de treball per a transformar-les en terres de conreu i construir els edificis necessaris per a l'explotació. D'ací que, tot i ser el precedent del contracte més típic del camp català durant l'etapa feudal, l'establiment o contracte emfitèutic, no en poguem documentar cap exemple al Pla de Barcelona.

La *complantatio* és en canvi un contracte que permetia els pagesos conreadors accedir a la plena propietat. Es tracta d'un contracte específic per a plantar vinyes, en el qual la remuneració de la inversió pagesa (en capital i treball) es fa mitjançant la cessió de la propietat de la meitat de la vinya plantada. El mecanisme era el següent: el propietari cedia al conreador una terra per tal que aquest la plantés (o fes plantar) de vinya. Els fruits que la vinya pogués donar durant els primers anys, generalment set, es partien entre les dues parts, a excepció d'un any, tots els fruits del qual eren pel complantador. Acabat el termini, quan la vinya arribava a ple rendiment, era partida entre propietari i conreador i cadascú quedava com a amo absolut de la seva meitat. La documentació de l'època no informa de la manera de portar a terme la divisió, però el costum posterior preveia que el pagès fes la divisió i el propietari triés la part que més li abellia.

Més d'un cop la documentació ens informa que el propietari intentava recuperar tota la vinya, comprant la part del pagès o bé commutant-la-hi. Igualment trobem repetits contractes de *complantatio* entre les mateixes parts, cosa que permetia anar engrandint la propietat dels vinyataires. Bonnassie va estudiar ja fa anys el paper d'aquest procés en l'enriquiment de la família Vives de Provençals.

La Barcelona de l'any mil era una ciutat pagesa, però no tant que no hi visquessin alguns artesans: un fuster o ferrer (*faber*) apareix citat el 988, algú hagué de construir els molins del Besòs que surten al testament del comte Mir... Barcelona era també un centre comercial; tot i que ningú no s'anomena mercader abans de l'any mil, costa de creure que la ciutat fos un centre passiu, que veiés passar de llarg, sense prendre-hi part, el comerç entre Al-Andalus i el món franc. De fet, tenim indicis que no era així: la concessió a la seu de Barcelona el 945 de la desena part de les *rafica* de Tortosa, o sigui els drets de duana sobre les mercaderies procedents de Tortosa, l'existència de testaments fets abans de partir cap a Còrdova (el primer, el 975), la trista existència d'un mercat d'esclaus a la porta de la ciutat (1002) i finalment, indicatiu més clar però bastant tardà i de difícil explicació, l'abundància de moneda musulmana.

Encara que la moneda musulmana comença a aparèixer cap al 970, paradoxalment quan pren vertadera importància és després de l'assalt d'Al-Mansur, fet en principi ben difícil d'explicar: l'abundància de moneda forastera depèn en principi d'una balança comercial favorable i no es veu gens clar com els intercanvis entre el món europeu i el món musulmà podien generar aquest superàvit favorable al primer (i més concretament a Barcelona) quan l'intercanvi de matèries primeres i productes pesants (metalls, llana, pells, esclaus) contra productes de luxe: iveris, sedes, perfums, joies... Fa uns anys, reflexionant sobre el tema, vaig arribar a la conclusió que no hi havia tal balança comercial favorable, sinó un intercanvi monetari favorable: el califat de Còrdova dominava les rutes transsaharianes de l'or i l'abundància relativa d'aquest l'abaratia respecte a la plata. Segons el numismàtic aragonès Pío Beltrán, el 1027 la relació entre ambdós metalls era a Còrdova d'1 a 7 (un pes d'or valia set vegades el seu pes en plata) mentre que a l'Europa cristiana es mantenia més o menys la relació establerta per Carlemany d'1 a 12; es podien per tant obtenir bons beneficis simplement portant plata cap a Al-Andalus i bescanviant-la per or.

Pel que fa a la societat, la documentació és molt poc expressiva: l'existència d'esclaus, que ha estat reivindicada els darrers anys, no es pot documentar a Barcelona, fora del cas d'uns quants sarraïns, com tampoc

no hi ha menció al Pla de serfs o d'adscrits a la terra (*manentes*), que en canvi trobem escadusserament en altres llocs del comtat. Per tant, des del punt de vista legal sembla clar que la majoria de la població era lliure, si bé començaven a aparèixer aspectes que abocarien a la senyoralització posterior. Així va anar sorgint una societat amb diferències creixents, el graó més alt de la qual eren les grans famílies, d'origen got o tardo-romà, de les que sortia el personal dirigent, tant polític com eclesiàstic, famílies que durant aquesta etapa intuïm més que no pas coneixem i que al segle següent formarien l'ossada de la classe feudal; però al segle X, la societat sembla encara relativament plàstica.